

מלחמת נימדיזם

המאמר הבא נכתב לפי בקשת עמוס קינן עבור ספר שפירסם בהוצאת המוסיאון הפתוח, תנן. הספר, "אמנות הפיסול בישראל: חיפוש זהות", כלל גם מאמרים של קינן עצמו, בנימין תמוז, שלמה שבא, נתן זך, יגאל תומרקין ואחרים. הוא הופיע לכבוד תערוכת פיסול, והיה מוקדש לפסל המפורסם של

יצחק דנציגר, "נימרוד". פסל זה נבחר כסמל ל"פסטיבל ישראל" בשנת ה'40 למדינה. מאמר זה טוען שהיה זה עיוות גרוטסקי של משמעותו, מפני שהמדינה קמה על חורבות התרבות אשר פסל זה היה אחד מיצירותיה ומסמליה הבולטים ביותר.

ה תרבות העברית החדשה נולדה בשנות ה'30, ומתה כסוף השנות ה'40. בעידן קצרצר זה הייתה שורשים, פרח ומתה.

אִיאֵשֶׁר לִקְבוּן

אולי יש צורך להגדיר תחילה למה מתכוונת התיבה "תרבות", למה מתכוונת התיבה "עברית", ולמה מתכוונת התיבה "חדשה".

אני מתייחס כאן אל המושג "תרבות" בהיקף הרחב ביותר שלו, ברומה למילה "קולטור" בגרמנית ו"ציוויליזציה" באנגלית. משמע: מכלול היצירה הקיבוצית של ציבור לאומי או רב-לאומי. לא רק שפה ומוסיקה, שירה וספרות, אמנות וארכיטקטורה, הגות ודת: אלא גם היצירה הממלכתית, המדינית, הצבאית, הכלכלית.

תרבות כזאת, לפי תפיסתם של אוסוולד שפגלר (שנקיטת המערב) וארנולד טוינבי (עיון בהיסטוריה), היא ישות חיה — ישות הנולדת והמתבגרת, המזדקנת והנפטרת בשיבה טובה, אלא אם כן היא מתאבדת או נרצחת לפני כן. יכולה תרבות לחיות אף שנה, כמשד"חיה הטיבעי על פי שפגלר. יכולה היא לחיות מאות בשנים. יכולה היא למות עוד בילדותה, כפי שקרה, לדעתי, לתרבות עברית זו.

מדוע "עברית"?

קודם כל, מפני שהיא עצמה קראה לעצמה כך. בשנות ה'30 וה'40 נולדה בפי העם, בצורה בלתי מודעת ובלתי מכוונת, הכנה בין המילה "יהודי" והמילה "עברי". רובם על העם היהודי בגולה, הדת היהודית, העליה היהודית. דובר על צבא עברי, מדינה עברית, שילטון עברי, ואף על "צי עברי" שעדיין לא היה קיים.

כהפגנות צעקנו בקצב: "עליה חופשית! מדינה עברית!" באוטובוסים היו מודבקים שלטים: "עברי, רבר עברית!"

ההכנה נולדה באופן טבעי כדי להבדיל בין שתי מהויות: הפזורה היהודית העולמית מכאן, הישות הלאומית החדשה בארץ מכאן. היה ברור לכל שיש הבדל כזה בפועל, ורק אחר-כך נולדו תיאוריות תרבותיות-מדיניות לתת לתהליך זה ביטוס אידיאולוגי, כגון הכוננים, קבוצת במאבק ועוד.

השימוש בתיבה "עברי" היה טבעי, מפני שהשפה העברית המתחדשת היתה היצירה המובהקת ביותר של התרבות החדשה, סימן-ההיכר שלה והגורם המלכד אותה. המושג "ישראלי" נולד רק ב'1948, כאשר המציאות השתנתה באופן דראסטי.

ומדוע "חדשה"?

היו זרמים שנינו לקשור את התרבות העברית החדשה אל תרבות עברית עתיקה, כאילו היה קיים "רצף היסטורי". משמע: לא תרבות חדשה, אלא חידוש של תרבות קודמת.

ניסיונות כאלה ידועים בהיסטוריה. הרנסנס — כפי שמעיד שמו — התיימר להיות "לידה מחדש" של תרבות עתיקה. אך מובן שזאת היתה פיקציה. תרבות הנולדת במאה ה'15 אינה יכולה "להמשיך" בתרבות שפרחה 2000 שנה קודם לכן, והוא הדין לגבי התרבות העברית. היא לא יכלה "לקפוץ" על פני 1800 שנים חורה לימי בריכותבאב, או אף 2500 שנה לימי בית ראשון, כפי שביקשו הכוננים.

שום תרבות מודרנית אינה יכולה אף לדמיין לעצמה את מהותה של תרבות שהתקיימה בעידן אחר. אם היא משליכה את ידה על תרבות קודמת, הרי היא יוצרת את התרבות הקודמת בדימונה, בצלמה שלה. כדברי פאול גתה (בתרגום חופשי): "מה שנקרא בפיהם רוח-הזמנים אינו אלא רוח-האדונים של ימינו שבה משתקפים זמנים עברו".

אנטי-שמיות ציונית

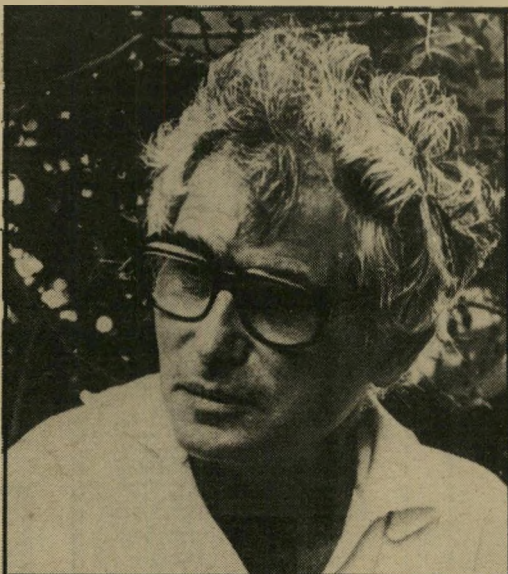
מדוע נולדה התרבות העברית החדשה בשנות ה'30? מדוע נולדה בכלל?

כל ארץ מהגרים יוצרת תרבות חדשה משלה. כך היה בארצות-הברית, בכנאליה, באוסטרליה, בארגנטינה — אם להזכיר רק כמה דוגמות בולטות.

הדבר בלתי-נמנע. לארץ כזאת באים מהגרים ממקומות שונים, המביאים עימם נכסיות-תרבות שונות, בתנאים שונים, כאקלים שונה. המהגרים רבקים בנכסים אלה. אולם בניהם וקוקים להתבטאות חדשה. התרבות המיובאת אינה מכה שורשים באדמה החדשה. זו מצמיחה צימחיה תרבותית חדשה.

יש גיאוגרפיה חדשה, יש אקלים חדש. מעט מדי מדובר בספריי-ההיסטוריה על השפעת האקלים והגיאוגרפיה על עיצובן של אומה ותרבות. אולי מפני שהדבר נראה כמוזן מאליו. ברור לגמרי שההבדל בין איטלקים ושוודים, למשל, נובע לא במעט מתנאי האקלים השונים-לחלוטין בשתי הארצות. ואילו נפוליון אמר שכרי להבין את ההיסטוריה של ארץ, די להסתכל במפה.

מהגרים באו מפולין ומוסיה, מגרמניה ומהונגריה לנופים שטופי-שמש וצחיחים, מוכרח היה לחול שינוי במירקם חייהם,

פסל דנציגר נטיבים מפונקים, דמוי האמלט

דנציגר: העליה הבלתי-לוגאלית? ביועה בני קרב

באמנותם, בשירתם, ואף בדתם. וזה אכן קרה, בייחוד ברור השני, שנוצר כבר בארץ.

לא רק מקוריה-השראה וצורכיה-החיים בארץ-הגירה שונים מכפי שהיו כמולדת הקודמת, אלא שנוצר גם צורך בגורם מלכד, שיבטא את המשותף לציבור הלאומי החדש, וגם את המבדיל בינו ובין זולתו.

ומעל לכל, כאשר נולד ציבור לאומי חדש — הבה ונאמר זאת: אומה חדשה — מוכרח הרכר להתבטא בחרות-יצירה, בהתפרצות של תשוקת-חיים בכל התחומים, אם כי לא בכל התחומים באותו עון.

כל תרבות מתרבות בתחומים מסויימים יותר מאשר בתחומים אחרים — אם מפני שהרכר נדרש על-ידי צרכים אויביקטיביים, אם מפני שהאופי הלאומי מתפתח ברוח זו בגלל דחפים פנימיים. הגירה הציונית, כמו הגירה האמריקאית, אספה אנשים מעשרות ארצות ולשונות, הביאה אותם לנוף חדש, למציאות גיאוגרפית ואקלימית חדשה, לחברה חדשה. כל המהגרים הציוניים, וגם חלק מן המהגרים האמריקאיים באו לשפה חדשה. מצבם הכלכלי והחברתי של רוב המהגרים השתנה מן הקצה אל הקצה.

כאשר ציבור חדש נדרש להתמודד עם מציאות גיאופוליטית חדשה בארץ חדשה — איך זה לא יחפש גם ביטוי תרבותי חדש? אצל האמריקאים והאוסטרלים נוצר דרישה טבעי בין המטרת האנגלו-סקסית, שהביאו עימם חלק מן המהגרים — החלק הדומיננטי — ובין ניצני התרבות המקורית שנולדה בארץ

במוסיאון של חי'לים.

החדשה. יש רצף ויש ניגוד, וכל אומה חדשה בארץ-הגירה מוצאת את האיוון בין השניים על פי דרכה. ידועה האימרה: "לאנגליה ולאמריקה יש הרבה מן המשותף, מלכר השפה".

אותה הבעיה נוצרה בעיקבות ההגירה הציונית. החלק הדומיננטי של המהגרים הביא עימו אידיאולוגיה חזקה, תערוכת של סמלים יהודיים רתיים (ציון, מגן-דוד, התנ"ך) ולאומיות אירופית חילונית.

בארץ נוצר קיטוב שלא היה מודע בעיקרו. דחיית "הגולה" הביאה לנימות שגבלו באנטי-שמיות. החינוך בבית-הספר העברי בארץ התייחס אל ההווייה היהודית כמיוחה-אירופה כבון ובתיעוב, כצורה שלא היתה שונה בהרבה מזו של האנטישמים. הדרו החיש אימץ לעצמו הרבה מן המושגים של הרגם ה"ארי" באירופה. די לזכור את המיתוס של הצבר התמיך, הבלונרי, תכולה-עיניים, שפרח בארץ באותם ימים.

הדחייה מצאה את ביטוייה כהעמדת העבר הישראלי הרחוק, ההירואי היפה, ככיוול, מול "הגולה", המנוונת והבוזיה. התנ"ך דיבר אל לב הדור הזה יותר מאשר הדת היהודית של "הגלות", מפני שעלילותיו התרחשו בנוף המוכר של הארץ; מפני שההיסטוריה הממלכתית של מלכויות יהודה וישראל קרובה יותר למחשבה הממלכתית החדשה מאשר דבריהם של הרמב"ם והגאון מוולינה; ובעיקר — מפני שהשפה העברית החדשה איפשרה לתנ"ך — היצירה המופלאה ביותר בשפה העברית — לדבר הישר אל העברי המודרני.

הכנענים העמיקו אף מן הרובד התנ"כי, והגיעו להיסטוריה הכנענית העתיקה. חלק גדול מן הצעירים זנח את ההיסטוריה בכלל, ומצא את שורשיו בארכיאולוגיה, שנהפכה לאופנה המונית.

אך באותה השעה פעלה גם המסורת היהודית, כאלף ואחת צורות גלויות וסמויות, כדי לקנות לעצמה השפעה על האומה החדשה. אִיאֵשֶׁר היה להתעלם מרפוסים נפשיים ומתמונות היסטוריות שהתגבשו במשך דורות רבים, שעמדו לרשותם מכשירי-השפעה בדוקים כגון חגיגת-ישראל על טכסיהם, הספרות והשירה.

שפגלר דיבר על "פסכדור-מורפוז". הוא הביא כמשל את זרימתה של לכה לוחטת מהר-געש, הנשפכת אל הנוף והמכסה אותו. מכיוון שהיא באה על גבי התכניות הקודמות, היא נאלצת להתאים את עצמה אליהם. משמע: אין השיכבה החדשה חופשית ליצור את הצורות המתאימות לה, אלא שהיא מושפעת מן השיכבה הקודמת.

יתכן שזוהי רוגמה טובה לתיאור היחס בין התרבות העברית החדשה ובין רפואי היהדות.

מדוע אז?

מדוע נולדה התרבות העברית החדשה בשנות ה'30? מדוע עצם הקביעה היא שרירותית למדי. אני קובע עיתוי זה על פי התרשמותי.

יתכן שדרושה הצטברות מסויימת של כוח, כדי לאפשר את לידתה של תרבות. היא יכלה להיוולד בישובים פזורים. היה צורך בתשתית מדינית-כלכלית מסויימת, שתוכל לשאת את המיכנה התרבותי החדש.

לשון אחר: כאשר חברה חדשה מגיעה לתחושת-כוח מסויימת, כאשר היא מתחילה לראות את עצמה כסובייקט היסטורי, נולד הצורך בביטוי תרבותי עצמי, וגם היכולת לכך.

גם התפתחות השפה העברית תרמה את תרומתה. התרבות העברית היתה — עברית. כלומר: השפה החדשה היתה הרוח היתה שלה. שפה זו אמנם נוצרה בימי אלעזר כן-יהודה, אך היה צורך ברור צעיר חדש, דובר עברית בלבד, שיפיח בה רוח-חיים ויהפוך אותה לביטוי להווייה היומיומית.

התחושות השפה היתה תלויה בהתנהות האומה החדשה, ולהיפך. למעשה היה זה תהליך אחד ויחיד. ציורף השניים יצר את התרבות החדשה. כאשר היישובים הפכו ליישוב, והיישוב ליישות לאומית, נולדה המדינה — תחילה כמדינה-ברדך, ואחר-כך כמדינה-כפועל. התרבות העברית היתה פרי המאמץ הקולקטיבי של הישות הזאת. מכאן העיתוי.

לוקוד ולדוב

מה היתה התרבות העברית החדשה? כמה היא התבטאה? אפשר לדבר על התחלות צורניות כספרות, בשירה, באמנות. יש הרואים בפיסולו של יצחק דנציגר נמרוד, את סמל התרבות הזאת, אף שהפסל הושפע גם על-ידי סיגנונות זרים. אחד הביטויים המובהקים ביותר של התרבות היה פריחתו של ריקודי-העם, צורת-אמנות המונית ועממית. כשאני מנסה לתאר